

Пише > Радивоје Динуловић

Бијенале сценског дизајна: Искуства, поуке, изазови и питања

Шта зна Цанко, чега се плаши и у чему ужива, што су та штрицања од којих се састоје тоштво све бајке на овом свету, одакле долазимо, шта смо и куда идемо, ... штри времена, прошло, садашње и будуће одређују све наше наде, рекли бисмо. То је калкулација која ради све прорачуне, већ које две хиљаде година уназад, можда више...

Борис Миљковић¹⁾

У Новом Саду и Београду, септембра месеца 2022. године, одржан је, први након петнаест година, а седми по реду *Бијенале сценског дизајна*. Септембра и октобра ове, 2024. године, следио га је и осми.

ИСКУСТВА ПРОШЛОСТИ

Бијенале су 1996. године, у околностима у којима је било тешко ма „кога убедити да у једној земљи растрзаној бројним недаћама оваква изложба има сми-

1) Борис Миљковић, *Југословени*, Геопетика, Београд, 2020, стр. 346

сла“²⁾, покренули Музеј примењене уметности и Југословенско друштво за уметност и технологију позоришта (Јустат), асоцијација професионалаца и стручних институција основана са задатком да „кроз различите облике и методе рада помогне установљавање, развој и валоризацију свих области, делатности и процеса који граде физички корпус и опрему сценског простора, као и средства комуникације и кореспонденције театра и свих облика спектакла са јавношћу, културном и грађеном средином“³⁾. Структура Бијенала наглашавала је „тројни карактер спектакла (простор-сцена-догађај), али и процеса продукције (ауторски рад-техничка разрада и припрема-реализација). Тако у први план Бијенала, уз ликовни и звучни дизајн спектакла, дизајн сценског простора и средстава промоције и комуникације, стају радови из области примењене сценске уметности и занатског умећа“⁴⁾. Прва Велика изложба Бијенала отворена је у пролеће 1997, године „коју ћемо памтити

2) Из публикације *Шести Бијенале сценског дизајна*, Јустат и МПУ, Београд, 2006, стр. 6

3) Из публикације *1. Бијенале сценског дизајна*, Јустат и МПУ, Београд, 1997, без пагинације

4) *Ibid.*

по великим демонстрацијама које су неколико месеци Београд чиниле покретном ‘позорницом’. У грозничавој атмосфери која нас је тада окруживала ова изложба била је, на неки начин, право чудо⁴⁵⁾. Приказано је 135 радова које су селектори Бијенала изабрали од 284 пристиглих у пет главних категорија: дизајн спектакла; компонована музика, дизајн сценског звука и избор сценске музике; примењена сценска уметност и занатско умеће; сценски простор; и, најзад, промоција културних догађаја.

Већ непуне две године касније, 1998, у септембру месецу који постаје стални термин одржавања манифестације, Други бијенале је дочекан као већ освојена и подразумевајућа вредност, „отворена манифестација за све идеје, све новине које могу да допринесу и богатијем уметничком језику и пунијем, квалитетнијем живљењу... шири се број стваралаца који му приступају, посебно млађих, који се препознају у његовим циљевима. Самим тим цео подухват добија на значају⁴⁶⁾. Категорије остају непромењене, а у селекцији су 204 изложена рада.

Трећи Бијенале, одржан 2000. године, за мене и данас има посебну вредност, будући да је у оквиру програма Бијенала у Атељеу 212 Јустат „реализовао један од својих најзначајнијих међународних пројеката: мултидисциплинарни симпозијум из циклуса ‘Спектакл-Град-Идентитет’, те године под насловом ‘Балкански градови – позорнице краја XX века’. Програм Трећег бијенала сценског дизајна обухватио је и годишњи састанак Комисије за образовање ОИСТАТ-а (Међународне асоцијације сценографа, позоришних архитеката и техничара), одржан у Београду и Суботици⁴⁷⁾. Тада је организован и студентски архитектонски конкурс са темом „Балкански градови – позорнице

5) Из публикације *Шести бијенале...*, стр. 6

6) Ирина Суботић, из публикације *Друго бијенале сценског дизајна*, Јустат и МПУ, Београд, 1998, без пагинације

7) Из публикације *Пето Бијенале сценског дизајна*, Јустат и МПУ, Београд, 2004, стр. 6

Изложба **Мајсторско писмо**, фото: Т. Дадих Динуловић

XXI века“, као и изложба изабраних радова у Центру за културну деконтаминацију.

Између трећег и четвртог Бијенала, као непосредни исход свих претходних пројеката Јустата, покренуте су на Универзитету уметности у Београду, у тек основаном Центру за интердисциплинарне студије, магистарске уметничке студије сценског дизајна, као „први и једини партнерски програм невладине организације и универзитета“⁴⁸⁾. Овај студијски програм прерастао је 2006. у прве уметничке докторске студије у региону Југоисточне Европе, а седам година касније студије сценске архитектуре, технике и дизајна развијене су на свим нивоима – од основних до докторских, на Факултету техничких наука Универзитета у Новом Саду⁴⁹⁾.

8) Милена Драгићевић Шешић, *Уместо увода*, у: *Радна биографија: сценски претходници Радивоја Динуловића*, (ур. М. Давид и Т. Дадих Динуловић), ФТН, Нови Сад, и Клио, Београд, 2010, стр. 7

9) <http://ftn.uns.ac.rs/688425262/studijiski-programi--akreditovana-po-01-01-2013----01-06-2019-->, приступљено 19. 11. 2022.

У оквиру следећег, Четвртог бијенала који је реализован не само током септембра, већ и готово до краја октобра 2002, одржане су годишње конференције Управног одбора и Комисије за издаваштво и комуникације ОИСТАТ-а, као и радионица британске сценографкиње Памеле Хауард, тада директорке међународних мастер студија сценографије на лондонској *Central St Martin's School of Art & Design* и гостујуће професорке на студијама сценског дизајна у Београду. Радионица је закључена представом *Scenomanifesto* у културном центру Биоскоп Рекс. Као једно од најважнијих конкретних остварења Јустата, преведена је, и у сарадњи са издавачком кућом Клио, објављена на српском у исто време када и у Лондону на енглеском језику, данас већ култна књига Памеле Хауард „Шта је сценографија?“¹⁰⁾. Тим поводом одржан је циклус предавања и презентација под истим насловом, у Ректора-

10) Pamela Howard, *What is Scenography?*, Routledge, London, 2002; и, Памела Хауард, *Шта је сценографија?*, Јустат и Клио, Београд, 2002.

ту Универзитета уметности у Београду. У Музеју „25. мај“ одржана је у организацији Немачког института за међународну сарадњу (IFA) капитална изложба *Сценско око (Das Szenische Auge: Bildende Kuns und Theater)* Волфганга Шторха, драматурга, редитеља и продуцента, „који је окупио водеће немачке ликовне уметнике и позоришне познаваоце у реализацији пројекта посвећеног односу ликовне и позоришне уметности“¹¹⁾.

Пети бијенале представљао је врхунац ове манифестације, по садржају изложбе на којој је приказано 470 селектираних радова 336 различитих аутора, по обиму каталога на 208 страница, по броју и квалитету пратећих програма, као и различитости простора у којима је реализован, сведочећи „о тренутном стању ове дисциплине код нас, стању које у неким посебним случајевима заслужује да буде названо изванредним, а у целини веома стабилним. То значи да је труд стваралаца на овом пољу, на које Бијенале већ скоро деценију пионирски и к томе успешно скреће пажњу, стекао заслужену самосвест, о чему сведочи и чињеница да је не мали број уметника самостално пријавио своје радове у – додуше усамљеним – случајевима када позоришне куће у којима су радили нису нашле за сходно да стану иза својих сарадника“¹²⁾. На Шестом бијеналу, последњем које је одржано у изворном циклусу и облику, већ је био видљив замор и изостанак концепта спрам већ сасвим предвидљивих политичких промена. Независно од броја институција и обима продукције у њима, црногорска позоришта и, посебно, фестивали, представљали су значајан део сцене којој се Бијенале обраћао и коју је, истовремено, приказивао и вредновао. Идеја о потенцијалном окретању региону, која је раније разматрана, није наишла на довољну подршку, и чини се да се Бијенале угасио скупа са државом у којој је настао.

11) Из публикације *Четврто бијенале сценског дизајна*, Јустат и МПУ, Београд, 2002, стр. 7

12) Бошко Миљин, *Реч председника жирија, Пето бијенале сценског дизајна*, Јустат и МПУ, Београд, 2004, стр. 8

ПОУКЕ БИЈЕНАЛА

Ако пажљиво размотримо шта се на првих шест Бијенала догодило, ко је и на који начин учествовао, а чији је рад посебно вреднован, установићемо да су позоришни људи, они *иза кулиса*, добили своје место, под „светлостима позорнице“¹³⁾. Добитник Велике награде Првог бијенала, наиме, био је Живорад Жира Савић, вајар Југословенског драмског позоришта. Међу лауреатима нашли су се Бојана Никитовић за дизајн костима и Зоран Ерић за компоновану сценску музику, а равноправно са њима Ђуро Санадер за дизајн сценског звука у Атељеу 212, као и Тихомир Мачковић, за врхунско занатско умеће у опремању бројних представа Позоришта Бошко Буха. Такође, награђени су пројекат *Аеројлан без мојшора* и Ивана Вујић „за допринос истраживању, анимацији и театрализацији урбаних простора Београда“, као и Група Шкарт у категорији Промоција културних догађаја.

Наши најзначајнији уметници излагали су и награђивани су на наредних пет Бијенала (на трећем је Велика награда додељена Миодрагу Табачком), али су Велике награде одлазиле и у наоко неочекиваним правцима: на другом Бијеналу, пројекту *Радионица 301* групе аутора са Архитектонског факултета у Београду, на петом редитељу Егону Савину „за изузетан допринос сценској визуелној култури остварен више него успешном сарадњом са сценографима, костимографима и техничким сарадницима“ у низу представа реализованих у Београду, Новом Саду, Крушевцу и Подгорици, а на шестом Малом позоришту „Душко Радовић“ за дизајн и техничку продукцију шест различитих представа насталих у овој кући.

У том смислу, могуће је посматрати принципе и критеријуме рада свих шест стручних жирија Бијенала као део веома конкретне, артикулисане политике, што сматрам значајним доприносом изградњи специфичног погледа на позоришну, уметничку, и културну

13) Чарли Чаплин, *Limelight*, *Celebrated Productions*, 1952.

Пројекат **Colab Tape**, фото: Scen foto tim

сцену. Овде је посебно важно препознавање и вредновање заједничког стваралачког простора у позоришту и наглашавање равноправности актера у том простору, уз јасну свест о различитостима и посебностима професија којима ти актери припадају. Фотографска документација са свечаних отварања Бијенала¹⁴⁾ уверљиво говори о значају тог вредновања за изградњу једне нове дискурзивне позиције, за успостављање видљивости не само позоришних звезда, већ и „толико других који су звезду дигли“¹⁵⁾. А и у биографијама тих звезда, наших врхунских уметника, наградама Бијенала неретко је дат велики значај, што се односи чак и на оне ствараоце који су само део свог опуса посветили позоришту¹⁶⁾.

14) http://www.scen.uns.ac.rs/?page_id=64

15) Ранко Радовић, *Велики духовни и стваралачки свећ унућар свећа шешира*, 1. Бијенале..., без пагинације

16) Видети, на пример: <https://www.sanu.ac.rs/clan/zebeljan-isidora/>, приступљено 11. 11. 2022.

Каталози шест Бијенала реализованих од 1997. до 2006.¹⁷⁾ представљају данас, пре свега, веома значајну, па и ексклузивну историјску грађу, будући да сценски дизајн још увек није област сталног деловања институција које се баве архивирањем и представљањем уметности и културе у нашој средини, а ни у региону. Са друге стране, проблемски гледано, чињеница је да се текст писан пре петнаест година за каталог Првог бијенала једнако односи и на савремену ситуацију, будући да је још увек однос према сценском дизајну у нашем позоришту веома упитан. И даље се, наиме, „несумњив креативни и професионални ниво сценографског и костимографског рада на који смо, свакако не без разлога, већ деценијама поносни“ огледа све ређе „у значајним позоришним пројектима. Разлози су многи – пресудан је, свакако, недостатак новца, али и оне еруптивне стваралачке енергије која у позоришту покреће свакога, од актера, до сценских радника и мајстора у радионицама. А мајстора је све мање. Недостатак правих школа, готово систематично одустајање од традиционалних технологија израде сценске опреме, али, изнад свега, трагично омаловажавање свега у театру што није глумачки и редитељски рад, доводи нас, наравно, у стање у којем заиста допринос ‘технике’ креативном нивоу представе постаје мали или никакав. Ова се ситуација свакако може и мора променити. Најпре, међутим, морамо мењати свој однос према драгоценим људима ‘иза кулиса’ и пронаћи и обележити њихово стварно место у процесу стварања позоришта“¹⁸⁾. Отуд идеја о *Великом пројекту*, о ком сам писао својевремено, на страницама овог истог часописа¹⁹⁾, а који, као по правилу, чека нову енергију, нове људе и њихово аутентично уверење да су промене не само потребне, већ заиста и могуће.

17) Видети на страници: http://www.scen.uns.ac.rs/?page_id=64, приступљено 6. 11. 2022.

18) Радивоје Динуловић, *Град и иззорница, 1. Бијенале...*, без пагинације

19) Радивоје Динуловић, *Велики пројекат: ка систему образовања сценских техничара у Србији*, Сцена бр. 2, Стеријино позорје, Нови Сад, 2020, стр. 147–154

О томе говоре ретки, али баш зато и изузетно значајни примери, попут континуиране бриге о техничком сектору у београдском Атељеу 212.

Као део непосредних припрема за обнову Бијенала сценског дизајна, одржана је тематска сесија под називом *Поуке Бијенала*, замишљена као размена искустава, утисака и погледа на шест до сада одржаних манифестација, у периоду између 1996. и 2006. године. Учесници разговора нису били они који су Бијенале креирали и водили, већ, тада сасвим млади аутори који су на Бијеналу учествовали и (или) били награђивани. Као и сам Бијенале, овај разговор је у првом реду био окренут ка позоришту и свим праксама које га граде – од сценографије и костимографије, преко дизајна светла и звука, примењене сценске уметности и занатског умећа, до сценске архитектуре и различитих средстава комуникације позоришта са јавношћу. Једнака пажња је, међутим, била посвећена и феноменима ванпозоришног спектакла, као и уметничких и кустоских пракси сценског дизајна које су на Бијеналу разматране и приказане. Смисао овог сусрета није био у томе да валоризује претходно постигнуто, већ да кроз укрштање ставова аутора који данас граде централни ток сценског дизајна у Србији и региону (простору некадашње Југославије), помогне успостављању односа према томе шта би Бијенале у будућности могао да буде, зашто и са каквим циљевима га треба обновити и одржавати.

ИЗАЗОВ: БИЈЕНАЛЕ 2.0

Под насловом *Флуидне сцене и њезажи усамљености* одржан је 2022. седми по реду, а први обновљени Бијенале сценског дизајна²⁰⁾, сада у организацији Центра за сценски дизајн, архитектуру и технологију Факултета техничких наука (Сцен²¹⁾), који је 2010. године преузео улогу ОИСТАТ центра за Србију. Про-

20) Директорка и уметничка директорка Бијенала била је Миа Давид, извршни директор Јанко Димитријевић, а технички директор Андрија Динуловић.

21) <http://www.scen.uns.ac.rs/>, приступљено 10. 11. 2024.

грам Бијенала био је заснован на укрштању ранијих програмских линија са новим погледима на правце у којима Бијенале може или треба да се развија. Са традиционалним партнером Бијенала, београдским Музејем примењене уметности, реализована је вишемедијска перформативна изложба *Прекрајање*, на којој су приказани завршни радови студената мастер и докторских уметничких студија сценског дизајна²²). Већина програма, међутим, организована је у Новом Саду, у тек обновљеним објектима Креативног дистрикта, у сарадњи са Фондацијом „Нови Сад – Европска престоница културе“. Главна изложба Бијенала била је *Мајсторско писмо*, програм посвећен „делима заната, тј. знању, вештинама и искуству израде (најчешће ручне) предмета и делова декора, костима, реквизите и лутки, у позоришним радионицама простора некадашње СФРЈ, у периоду од 2006. до 2022.“, са жељом да петнаест година након последњег издања Бијенала поново у фокус буду стављени људи „чијем раду се, као публика, дивимо, али никада изблиза, и који се не пењу на позорницу и не добијају аплаузе“²³). Из истих разлога, развијен је пројекат видео интервјуа под називом *Творци маџије*²⁴). На темељима ранијих студентских конкурса, развијен је *Студентски бијенале* (СТУ-Би) као нови и посебно важан програм структуриран у три сегмента: *Сценски дизајн у позоришту*; *Сценски дизајн ван позоришта*; и, *Сценска архивејтура*. На јавни регионални конкурс приспело је 88 радова, а студенти чији су радови изабрани за излагање били су гости Бијенала²⁵). Посебно важан сегмент Бијенала односио се на селекцију и награђивање сценског дизајна у профе-

22) Кустоскиње су биле Татјана Дадић Динуловић, Сања Маљковић и Александра Пештерац.

23) Кустоскиње су биле Татјана Дадић Динуловић и Даринка Михајловић (ака Селена Орб). Видети на: <https://bisd.rs/glavna-izložba/>, приступљено 15. 11. 2024.

24) Ауторке су биле Романа Бошковић Живановић и Даринка Михајловић. Видети на: <https://bisd.rs/tvorci-magije-2/>, приступљено 15. 11. 2024.

25) Кустоскиње су биле Сања Маљковић и Драгана Вилотић. Састав стручних жирија видети на: <https://bisd.rs/studentski-bijenale-2/>, приступљено 17. 11. 2024.

сионалној позоришној продукцији региона, о чему је у овом часопису већ писано²⁶). Нове програмске линије биле су међународни симпозијум *Флуидне сцене и њејзажи усамљености*²⁷), *Омладински бијенале*²⁸), *Дејчи бијенале*²⁹), *Plug-in*³⁰), као пројекат гостујућих изложби – (*Замишљене*) *Породичне приче*, *Рециклажа/рекреирање*, *Прекрајање*, *Оријентација у 100 револуција* и *Концерт*, те *Collab*³¹), реализован у сарадњи са *Факултетом за ствари које не могу бити научене* из Скопља и *Нумен колективом* из Загреба.

Као нека врста закључка, тачније, као, условно речено, поглед споља и изнутра истовремено, *Сцен-Лаб_разговори* су у својој једанаестој сезони, под насловом *Позориште, из четвори ула: Поглед, након Бијенала сценског дизајна 2022*, били посвећени преиспитивању стања у савременој позоришној продукцији у региону³²). Улога, карактер и утицај сценског дизајна разматрани су из угла уметника – костимографа, сценографа и редитеља, али и продуцента. Једна од централних тема ових разговора био је однос према позоришној представи као организму, где је сценски дизајн схваћен „прије свега као заједнички ауторски и извођачки став, а тек потом као збир разнородних умјетничких доприноса“³³).

26) Ботић, М.; Јовановски, Ф.; Динуловић, Р.: *Бијенале сценског дизајна – исто или грујације, након шеснаест година*, Сцена бр. 3, 2022, стр. 161–165. Видети и на: <https://bisd.rs/nagrada-i-priznanja/>, приступљено 15. 11. 2024.

27) Видети на: <https://bisd.rs/medunarodna-konferencija/>, приступљено 14. 11. 2024.

28) Видети на: <https://bisd.rs/omladinski-bijenale-2/>, приступљено 14. 11. 2024.

29) Видети на: <https://bisd.rs/deciji-bijenale/>, приступљено 14. 11. 2024.

30) Видети на: <https://bisd.rs/plugin/>, приступљено 14. 11. 2024.

31) Видети на: <https://bisd.rs/collab/>, приступљено 14. 11. 2024.

32) Видети на: <https://bisd.rs/scenlab-program/>, приступљено 14. 11. 2024.

33) Из текста *Образложење награда на Бијеналу сценског дизајна*, М. Ботић, Ф. Јовановски и Р. Динуловић, 28. Јун 2022, <https://bisd.rs/obrazlozenje-nagrada/>, приступљено 11. 10. 2022.

Ове теме посматране су, на другачији начин и из нове перспективе и 2024. године, на осмом Бијеналу који је одржан је у Београду и Новом Саду током септембра и октобра 2024, под насловом *Животи је озбиљан; уметности синојна*³⁴.

Доминантни сегмент Бијенала је ове године била међународна научно-стручна конференција одржана под истим насловом³⁵. Низ проблемских тема које се односе на релацију стварности (свакодневице) и уметности (стваралаштва) суочен је са одређењима архитектуре, са једне, и сценског дизајна, са друге стране, са (не)постојањем границе између ове две области (уметности, дисциплине, праксе...), са међусобним искључивостима – или, напротив, укрштањима, преклапањима, апропријацијама, па и обједињавањима. Разлике и сличности улога гледалаца (у позоришту) и корисника (у архитектури) контекстуализоване су кроз тему непосредног доживљаја и упитност дистинкције између различитих облика егзистенцијалности простора. Питање третмана простора игре у савременој позоришној архитектури издвојило се као једно од кључних, као и питање позиције и друштвене одговорности уметника у савременом свету.

Други, посебно важан програм био је други *Студентски бијенале сценског дизајна (СТУБи2)*, који је, као и две године раније, био место окупљања „студената сценске архитектуре, архитектуре, примењених, драмских, визуелних и аудиовизуелних уметности чији су радови одабрани на регионалном конкурс на којем су право учешћа имали студенти свих нивоа студија из Србије и земаља региона“³⁶. Конкурс је обухватио

34) Тему *Life is Serious; Art Serene: Architectural-Scenic Research*, поставила је Слађана Милићевић, инспирисана текстом Гернота Бемеа, најпре за међународну научно-стручну конференцију, да би касније прерасла и у проблемски оквир Бијенала сценског дизајна у целини. Видети на: <https://scen.uns.ac.rs/projects/biennial-of-scene-design-2024/>

35) Видети опширније на интернет страници: <https://scen.uns.ac.rs/projects/life-is-serious-art-serene-architectural-scenic-research-2/>, приступљено 10. 11. 2024.

36) Видети на: <https://scen.uns.ac.rs/projects/stubi-2-2/>, приступљено 10. 11. 2024.

четири категорије (Сценски дизајн у позоришту; Сценски дизајн ван позоришта; Уметничке праксе сценског дизајна; и, Сценска архитектура), а у свакој је о избору радова за излагање одлучивао жири састављен од еминентних универзитетских наставника и уметника из Љубљане, Београда, Осијека, Загреба, Бањалуке, Цетиња, Ријеке, Скопља и Новог Сада³⁷. Изложба³⁸, као главни део програма, пружила је „увид у разноликост креативних процеса, тема и идеја и уметничких форми студената који своје место виде у пољу сценског дизајна“.

Трећи сегмент Бијенала чинили су селекција, номинација и вредновање сценског дизајна у професионалној позоришној продукцији, што је предмет посебног текста који следи у истом броју овог часописа.

ПИТАЊА: КАКО КА ИДУЋИМ БИЈЕНАЛИМА

Шта нам дискусије вођене у различитим форматама током седмог и осмог Бијенала говоре о сценском дизајну у регионалном културном простору, а шта о могућностима да тај простор посматрамо као заједнички упркос свим препрекама и ограничењима?

Како да се, са друге стране, најпре међу собом, а потом и пред другима заложимо за реафирмацију суштинског значаја који сценски дизајн у позоришту, а и ван њега увек има, независно од форми којима се изражава, од материјалних могућности, као и од врсте простора у којима представе настају и живе?

Где је место сценског дизајна, у стваралачком поступку, процесу продукције, уметничким, репертоарским и културним политикама, у односу према публици, у теорији, критици, излагачким праксама и едукацији?

Какве закључке можемо извести из избора дванаест представа номинованих за награде 2022. од стра-

37) Видети детаљније на наведеној интернет страници.

38) Кустоскиње изложбе биле су Драгана Вилотић, Даринка Михајловић и Сања Маљковић.

Пројекат **Colab Tape**, фото: Scen foto tim

не селекционе комисије, а какве из четири награђене о којима је одлучивао жири? И, упоредо са тим, шта нам говори селекција, шта номинације, а шта награде додељене 2024. године³⁹⁾?

Те теме остају отворене, и морају бити отворене, подразумевајући неопходност дијалога свих врста и форми. Ту мислим, пре свега, на разговор о оној калкулацији „која ради све прорачуне“, а о којој пише Борис Миљковић. Мислим, такође, на дијалог између сцене и њених „бочних страна“⁴⁰⁾, инспирисан речима Ранка Радовића о „великом духовном и ствара-

39) Видети на: <https://scen.uns.ac.rs/projects/nagrada-i-priznanja/>

40) Округли сто са темом *Дијалог између сцене и њених 'бочних страна'* одржан је у СНП-у 23. јуна 2021, уз учешће 14 представника наших најзначајнијих позоришта и академских институција са на-

лачком свету унутар света театра⁴¹⁾. Мислим, најзад, на неопходност обнављања, успостављања и неговања свих веза – интердисциплинарних, интерсекторских, а данас и интернационалних, у простору који и даље, свему упркос, у смислу културе и уметности, опстаје, ако не као заједнички, онда свакако као суседски. А суседство је важна и драгоцен појава – у свакој кући, па и позоришној, и у сваком окружењу, посебно у оном у ком се лако разумемо и у ком делимо исте или веома сличне судбине. Професионалне, друштвене, па и личне.

мером на покрене системске промене у позоришној продукцији у Србији.

41) Ранко Радовић, *Велики духовни и стваралачки свет унутар светског театра...*